

Matija Frkić: Interpretacija tvorbe i tvorenja u Aristotela

Girardi-Karšulin, Mihaela

Source / Izvornik: **Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, 1976, 2, 157 - 176**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:176978>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

MATIJA FRKIĆ: INTERPRETACIJA TVORBE I TVORENJA U ARISTOTELE

Mihaela Girardi Karšulin

Peripatetička istraživanja (*Vestigations Peripateticae*, Patavii 1639), temeljno filozofsko djelo Matije Frkića¹ sastoji se od deset relativno zasebnih ali sadržajno povezanih filozofskih istraživanja u duhu Aristotelovu (*ad mentem Aristotelis*). Svakako, ne u duhu onog Aristotela kakvim ga sve više otkrivaju suvremena istraživanja, nego Aristotela koji je preko helenističkih nastavljača i komentatora, preko tomista i skotista i kroz renesansne sukobe aleksandrista i averoista bio prezentan XVII. stoljeću i Matiji Frkiću u Padovi — centru renesansnog aristotelizma. Svi ovi utjecaji dobro se mogu vidjeti u Peripatetičkim istraživanjima Matije Frkića kao i težnja da se mimo svih interpretacija pristupi autentičnom Aristotelu. Frkić je Aristotela čitao u originalu, imao je također dva različita latinska prijevoda Aristotela, te ih prigodom i kritizira

¹ Matija Frkić rođen je 24. siječnja 1583. na otoku Krku. Godine 1599. ušao je u red franjevac konventualaca. Nakon toga studirao je humanistiku i filozofiju u Bergamu. Od godine 1607. boravio je u Padovi na višim studijima. Dovršio je studije u Rimu gdje je doktorirao 1611. Nakon toga bio je poslan kao regens studiorum u Rimini, zatim u Mletke i Bolonju. Dekretom od 20. siječnja 1628. bio je imenovan za profesora filozofije (*in via Scoti*) u Padovi, a dvije godine nakon toga prešao je na katedru teologije. Godine 1629. ušao je u Collegium Theologorum bez ispita i troškova. 18. ožujka 1665, a nakon ponovljenih molbi, bio je riješen službe zbog bolesti. Godine 1636. osnovao je u Padovi biblioteku u koju je dao gotovo sve svoje knjige. U svoje vrijeme bio je poznat kao veliki poznavalac Aristotela, erudit i žestok polemičar. Polemizirao je s prvim učenjacima svoga vremena, s franjevcima Mastrijem i Belutijem te liječnikom i filozofom Licetijem. Umro je 1669. Spominju ga svi važniji historičari franjevačkog reda. Kod nas postoji monografija o Matiji Frkiću od Fra. Jose Miloševića u Radu JAZU (164, Zagreb, 1906). U njoj je opširno opisan Frkićev život i dana vrlo opširna bibliografija Frkićevih djela. Monografija je, s obzirom na interes njezina autora, pisana više s historijskog i teološkog nego s filozofskog aspekta. Postoji također i osvrt na ovu monografiju od Ivana Esiha u *Obzoru* (LXXI/1930). Frkića spominje i dr. Karlo Balić u svom predavanju održanom na prvom Slavenskom franjevačkom kongresu u Zagrebu 1935. g. Enciklopedija Jugoslavije donosi kratki osvrt na život i djelo Matije Frkića od dr. Krune Krstića. U Minoritskom samostanu u Brnu sačuvan je portret Matije Frkića iz XVII. st.

uspoređujući ih sa izvornikom. Općenito je dosta poznato koji i kakav Aristotel je Frkiću bio pristupačan; u pojedinačnim pitanjima to treba da pokaže analiza Peripatetičkih istraživanja.

U Prvom peripatetičkom istraživanju raspravlja Frkić o Averoesovoj² tezi da Aristotel tvrdi: *ex nihilo nihil fit* — iz ničega ništa ne nastaje.³ Ova teza proturječi kršćanskom pojmu stvaranja i Frkić želi dokumentirati da je Aristotel priznavao tvorbu iz ničega — *factio ex nihilo* — i eficientni uzrok. *Ego vero praesenti opusculo alienam ab Aristotele Peripateticorum Principe nitor ostendere.*⁴

Odmah na početku može se anticipirati prva, osnovna i nepremostiva ograda koja Frkiću određuje razumijevanje filozofske Aristotelove misli. To je ograda njegova osobna, no ona još više proizlazi iz duhovne konstelacije njegova vremena. Prije svega Frkiću je do toga da iznova, još temeljitije kristijanizira Aristotela, filozofskog i znanstvenog arbitra, i peripatetičku filozofiju učini sigurnim temeljem pomirenja vjere i razuma. Ne dopušta se mogućnost inkompatibilnosti filozofske misli i vjere. Aristotel se mogao varati jedino u teološkim problemima, budući da pripada vremenu prije Objave. U izričito filozofskim problemima, tj. u problemima čije je rješenje moguće samim razumom i ne pretpostavlja objavljenu istinu, nemoguće je da je Aristotel tvrdio nešto protivno vjeri i Objavi.

Na više načina nastoji Frkić dokazati da je neistinita teza kako je Aristotel tvrdio da iz ničega ništa ne nastaje — *ex nihilo nihil fit*.

Frkić ponajprije dokazuje da Aristotel tu tezu spominje kao tezu drugih autora. *Ex nihilo nihil fit* — osnovna je teza filozofa koje Aristotel naziva fizičarima, filozofa koji su osnovne principe (počela, ἀρχαί) stvari vidjeli u tjelesnom i materijalnom. U tim okvirima i samo u njima ima ta teza i smisla, naime u rađanju i propadanju složenog. *Certe in generatione compositorum assertio illa vera est.*⁵ Složena stvar (*compositum*) složena je, sastavljena od pretpostojeće materije i forme koja tek tada otpočinje biti. *Composita enim generantur ex materia praeeistente et forma tunc incipiente.*⁶ Nije dakle Aristotelova tvrdnja ona koju on pripisuje filozofima čije principe kritizira i ograničava.

Slijedeći put nastavlja se na prethodno. Aristotel ne samo da ovu maksimu pripisuje filozofima fizičarima nego i osnovne njihove zablude nastoji protumačiti upravo tako da one proizlaze iz ove teze. Ovdje citira

² E. Gilson: *Avicenne et les origines de la notion de cause efficiente*. C'est d'ailleurs pourquoi, fidèles en cela à l'esprit de l'aristotélisme, Averroès et ses disciples latins ont fermement refusé de faire place à la notion de création en philosophie. C'était à leurs yeux une notion religieuse et qui devait le rester *Atti del XII Congresso Internazionale di Filosofia, Firenze 1960 (127)*.

³ Ova teza nije prvi puta formulirana u Peripatetičkim istraživanjima. Frkić ju je predavao i branio već 10 godina prije toga, tek što je preuzeo katedru filozofije u Padovi.

⁴ *Vestigations Peripateticae de quibusdam Philosophicis ad mentem Aristotelis, Patavii 1639, str. 1. V. prijevod str. 173.*

⁵ *Ibid str. 4, v. prijevod str. 173.*

⁶ *Ibid. str. 4, v. prijevod str. 173.*

Frkić *Metafiziku* (1009^a 27) [Γ] gdje Aristotel navodi i analizira apsurdnu Anaksagorinu i Demokritovu tezu: kako zajedno opstoji kontrarno i kontradiktorno — simul contradictoria et contraria esse. Teza »simul contradictoria et contraria esse« dokida razliku između istine i neistine a Frkić citatima dokazuje da je Aristotel držao temeljem te apsurdne teze maksimu: *ex nihilo nihil fit*. Tunc argumentor: *Illa propositio, ad quam Aristoteles quasi de industria ostendit sequi creberrima et gravissima absurda, non est ab Aristotele asserta, sed negata.*⁷

Na treći način dokazuje Frkić svoju tezu pokazujući da je Aristotel limitirao onu tvrdnju i time je negirao. U Fizici, naime, Aristotel izlaže na koji način biće nastaje iz ne-bića. Dvostruko je nastajanje (*fieri*) kaže Frkić: po sebi (*per se*) i pripadno ili slučajno (*per accidens*). Nastajanje po sebi je nastajanje iz onoga što će i dalje u nastalom opstojati (*fit ex inexistente*). Takvo je nastajanje jednostavno (*simpliciter*). Slučajno (akcidentalno) pak nastajanje jest nastajanje iz ishodišta koje se ne nalazi više u novonastalom, nego je odvojeno (*ex termino non inexistente, sed abiecto*). Nemoguće je da biće nastane iz ne-bića u tom smislu da bi ne-biće egzistiralo u novonastalom biću (*ex non ente quod inest ipsi facto*) nego biće nastaje iz ne-bića kao ishodišta (*terminus a quo*) tj. akcidentalno, slučajno (*secundum accidens*). Filozofi fizičari upravo zato što ne poznaju ovu razliku (*fieri per se ex eo quod inest i fieri per accidens ex eo quod non inest*) niječu mogućnost tvorbe iz ničega (*factio ex nihilo*). Ta razlika pak otkriće je Aristotelovo . . . *fieri per accidens, quo modo aliquid fit ex termino abiecto, qui terminus non inest facto, et hoc est inventum mirabile Aristotelis, quod videtur impossibile sed non est.*⁸ Frkić smatra da na ovaj način iz ničega nastaje forma, materija i supstancije lišene svake materije, te da nešto može u cijelosti (*secundum totum*) ili samo djelomično (*secundum partem*) nastati iz ničega. *Colligo dicta. Aliquid per accidens fit ex non ente, vel secundum partem, vel secundum totum, concedo, quia ipsum nihil non inest facto. Aliquid per se fit ex non ente, nego, quia ipsum nihil non inest facto.*⁹

Tezu o tvorenju iz ničega utemeljuje također Aristotelova distinkcija potencijalnog i aktualnog bića (*ens potentia i ens actu*); naime, iz ne-aktualnog nego potencijalnog bića nastaje aktualno biće. Tu se doduše ne radi primarno o tvorenju jednostavnog (*factio simplicium*) nego o rađanju složenih stvari (*generatio compositorum*), ali je i na taj način limitiran princip *ex nihilo nihil fit*, jer biće ipak i na ovaj način nastaje iz onog što nije aktualno (*ex nihilo actu*). I na ovaj način iz ničega kao potencije, biće dvojako proizlazi. Frkić citira *Metafiziku* (1045^b 35) gdje Aristotel vrši distinkciju između aktivne i pasivne mogućnosti (*potentia activa, potentia passiva*). Prema Aristotelu, tvrdi Frkić, moguće je dvojako (*possibile est duplex*). 1. moguće utoliko što se može promijeniti (*possibile transmutabile*) i 2. moguće utoliko što se može

⁷ Ibid. str. 7, v. prijevod str. 173

⁸ Ibid. str. 9, v. prijevod str. 173

⁹ Ibid. str. 9, v. prijevod str. 173

učiniti (*possibile factibile*). Promjenjivo moguće je ono koje je sadržano u pasivnoj mogućnosti subjekta (*in potentia passiva subiecti*), učinivo moguće je efekt, rezultat za koji se kaže da se nalazi u tvornoj moći eficientnog uzroka. Ovo učinivo moguće, kaže Frkić, skotisti nazivaju objektivno mogućim (*possibile obiectivum*). Na taj način iz ne(aktualnog)-bića nastaje i ono jednostavno i nesloženo (*possibile factibile — factio simplicium*), kao i ono složeno (*possibile transmutabile — generatio compositorum*).

Kada je iscrpio direktne dokaze za svoju tezu Frkić želi pokazati da se teza o tvorenju iz ničega može posve lako uklopiti u Aristotelov sistem jer ne implicira nikakvo proturječje. Frkić citira mjesto iz Nikomahove etike po kojem je jedna jedina stvar bogu nemoguća, a to je da učinjeno učini neučinjenim. Budući da teza o tvorbi iz ničega ne tvrdi kako ne postoji prethodni uzrok stvorene stvari, nego samo da stvorena stvar nije izvedena i proizašla iz neke druge — da prije nije bila a sada jest — tvorba iz ničega nikako ne utemeljuje mogućnost da učinjeno bude neučinjeno te je stoga u Bogu moguća. Kako je moguća u Bogu, time je i zbiljska. Frkić zaključuje: »*Iam vero facere ex nihilo aliquid, ita ut nihil non insit, nullam contradictionem involvit, ob quam facta infecta fiant. Igitur Deus hoc non privatur.*«¹⁰

Jednako kako ne proturječi Bogu, tvorba iz ničega ne proturječi niti uvjetima nastanka same stvari. Ova kontradikcija dvojako se može zamisliti: 1. u poređenju ishodišta i svršišta (*terminus ex quo — terminus ad quem*) i 2. u uspoređenju činioca i učinjenog (*faciens — factum*). U prvom uspoređenju ništa i nešto ne uključuju nikakvu kontradikciju jer se u tvorenju iz ničega ne povezuju kontradiktorne suprotnosti nego se susljedno (*per successionem*) odvajaju. Formalni je odnos isti u tvorbi iz ničega kao i onaj u tvorbi iz nečega; ne povezuju se kontradiktorna stanja u istom subjektu nego se naprotiv putem tvorenja odvajaju. Pa ni onda kada se usporedi činilac i učinjeno, tvorac i ono stvoreno nije uključeno nikakvo proturječje. Tvorac je kao uzrok prije stvorenog kao uzrokovanog. *Ratio incausati est ut primo sit ex se, et si est simpliciter incausatum, simpliciter primum sit, causati ratio est ut in illo primo signo naturae, in quo causa est, causatum non sit, alioqui ipsum causatum causa esset, non causatum; Quare omni causato in quovis genere causae prius natura convenit non esse, posterius esse.*¹¹ Ova teza dakle ne dokida prvenstvo i bitak uzroka, ona naprotiv tvrdi nebitak uzrokovanog prije nego što ga je uzrok stvorio, te time samo potvrđuje osobitu važnost, značaj i narav takvog uzroka.

Daljnji dokaz za tvorenje iz ničega donosi Frkić oslanjajući se na odnos srodnosti koji Aristotel nalazi između umjetnosti i prirode (*ratio ex familiaris proportionis inter naturam et artem*), temeljeći ga na citatima iz prve knjige Fizike. Djelatnik umjetnosti ne samo da uvodi novu formu nego on također isprva stvara materiju koja u sebi nema ništa

¹⁰ Ibid. str. 8, v. prijevod str. 173

¹¹ Ibid. str. 15, v. prijevod str. 173

umjetničkog. Vjerojatno je, dakle, na osnovi sličnosti između umjetnosti i prirode, na osnovi proporcionalnosti djelatnih uzroka u prirodi i umjetnosti zaključiti da je i u prirodi materija stvorena po prvi put (*primitus*) od eficientnog uzroka i to iz ničega. Stvorena je iz ničega i to accidentalno jer *ništa* ne sudjeluje u stvorenoj stvari. Premda ovaj dokaz iz sličnosti između umjetnosti i prirode nema za Frkića karakter nužnosti nego tek vjerojatnosti, ipak on u biti nosi cijelu Frkićevu argumentaciju. Kršćanska slika svijeta i svih bića kao stvorenih i prvog najvišeg Bića, Boga kao tvorca leži u temelju svih izvoda. Sve stvari u prirodi stvorene su, uzrokovane su (*causatae*), te im samima po sebi pripada ne-bitak, a bitak im tek biva dodijeljen od njihova uzroka (*causa*). Sed *causato ex se competit non esse, ex causa competit esse*.¹² To treba reći o materiji, to treba reći o nematerijalnim supstancijama, to treba reći o nebu i svim vječnim stvarima koje nisu stvorene niti iz kakva subjekta,^{12a} niti u kakvom subjektu.

Na moguće prigovore koji, pozivajući se na Aristotela, tvrde da materiji proturječi da bude stvorena (*materiae repugnat effici*) Frkić odgovara. Aristotel ne govori univerzalno o materiji kao takvoj jer je to netočno, npr. prva i druga materija u umjetnosti nesumnjivo su stvorene te im stoga ne može proturječiti da budu stvorene. Kad Aristotel govori o nestvorenoj materiji onda on materiju stavlja u odnos prema materijalnim stvarima (*comparat materiam cum effectu materiato*) koje materija uzrokuje u realnom bitku, a ne sa eficientnim uzrokom koji bi uzrokovao materiju. Aristotel samo nije da postoji među materijalnim uzrocima uzrok koji bi materiju uzrokovao (*ex quo materialiter materia ipsa causeretur*), a ne niječe odnos materije prema eficientnom uzroku. Tako zaključuje: *At materia non est primum efficiens, non igitur ei repugnat effici, sicut effici refragatur primo efficienti*.¹³

Svo biće koje nije savršeno, kojem nešto nedostaje može biti stvoreno. Samo savršeno biće ne može biti stvoreno. Prvo je biće uzrok svemu učinjenom biću, a svako drugo biće kojemu manjka neka savršenost može biti u cijelosti učinjeno (*simpliciter possibile factibile*).

Za Aristotela ono što je savršeno ujedno je i po vremenu i po prirodi i po pojmu ranije. Sve što je vremenski kasnije stvoreno je od nečeg egzistentnog i djelatnog koje je prije njega. Prvo je jedno i pojmom i brojem, Dobro poradi sebe, Prvi nepokretni pokretač, koji je i po vremenu ono najranije, te je postojao i prije materije i prije nematerijalnih drugih supstancija. Materija dobiva bitak po eficientnom uzroku i učinjena je iz ničega (*nihilo sui, ita ut non insit ipsi materiae existenti*). Druge pak nematerijalne supstancije imaju svršeno uzrokovani bitak (*esse causatum in genere finis*), bitak bitno zavisano, subordinirano, nedovoljno i relativno. Međutim, ipak se ne može reći da su nemoguće ili lažne već moguće jer su stvorene iz ničega. Frkić smatra da je za Aristotela i time

¹² Ibid. str. 17, v. prijevod str.

^{12a} U skolastičkoj terminologiji izraz subjekt (*subiectum*) znači — protivno suvremenom značenju — predmet, realni, opstojni bitak.

¹³ Ibid. str. 19, v. prijevod str. 173.

dokazana tvorba iz ničega — *factio ex nihilo* — što svi se peripatetičari i tomisti i skotisti slažu u tome da je jedno jedino Biće nestvoreno, a sva ostala da su stvorena. *Unum tantum ens est infectum, et omnia entia secunda sunt effecta.*¹⁴

Uzrok kontroverzijama nalazi Frkić u tome što je Aristotel nerazlučno upotrebljavao termin *γίνεσθαι* za »fieri« i za »generari«. Ukoliko se pak termin rađati (generari) ograniči na složene stvari, odnosno na one koje su u bitak došle rođenjem (*prius non erat — posterius est — per generationem*) onda zaista važi da se iz ničega ništa ne rađa. Međutim, postoji još jedan prijelaz iz nebitka u bitak — *prius non erat — posterius est — fieri* — kojim nastaje učinjeno (*factum*) iz onoga što se može učiniti (objektivno moguće, *factibile*), za ovo pak važi *factio ex nihilo* kako je izvedeno. U ovom tvorenju valja po Aristotelu razlikovati ne samo odnos bitka prema prethodnom nebitku (*ipsius esse ad non esse praecedens*), što je već učinjeno, nego i odnos učinjenog (*factum, terminus ad quem*) prema tvornom, eficientnom uzroku (*causa efficiens*).

Ovim tezama ulazi Frkić u centralni problem svoga istraživanja: što je Prvo biće, koja su njegova određenja, kakav je njegov odnos prema drugim bićima, kakvog je karaktera njegovo uzrokovanje.

Odgovoriti na pitanje tvrdi li ili poriče Aristotel tvorbu iz ničega moguće je dakle i na taj način da se odgovori na pitanje što Aristotel misli o tvorcu iz ničega — *de faciente ex nihilo*. Frkić navodi općenito uvjerenje (citirani su Piccolomini i Pererius) da je Aristotel poznavao samo prirodni eficientni uzrok koji je uzrok kretanja u prirodi (*principium motus, unde motus*) a ne i metafizički, te da kod Aristotela ne postoji aktivna mogućnost (*potentia activa*) bez trpne (*potentia passiva*) što proturječi tvorenju iz ničega. Aristotel nije poznavao metafizički djelatni uzrok (*agens metaphysicum*) jer bi inače o njemu pisao u *Metafizici*. Frkić pak smatra da pristajući uz Aristotela ne treba samo ponavljati riječi Aristotelove nego preko riječi u duhu Aristotelovom tražiti nove istine. *Nil igitur nisi dicta dicere est nos veritate ac iudicio privare.*¹⁵ Njegov istraživački peripatetički postupak sastoji se stoga u tome da konfrontira više mjesta iz različitih Aristotelovih spisa te na osnovi toga tvori silogizme kojima dokazuje svoje teze.

Da bi dokazao postojanje metafizičkog djelatnog uzroka kod Aristotela, vrši Frkić distinkciju između eficientnog uzroka i modusa tvorenja (*distinguo de efficiente et de modo efficiendi*). Eficientni uzrok za Aristotela je, dokazuje Frkić, s jedne strane princip kretanja, a s druge strane princip po kojem (*unde*) bitak biva dodijeljen bićima. Ovu tezu Frkić temelji na citatu iz prve knjige »O nebu«, gdje Aristotel govori da sve stvari zavise o onome što je vječno, besmrtno i božansko. Problem je ipak u tome što je Aristotel propustio da govori o principu po kojem bitak biva dodijeljen bićima u *Metafizici* gdje bi mu bilo mjesto budući da je to eminentno metafizički princip. Međutim, Frkić smatra da

¹⁴ Op. cit. str. 23, v. prijevod str. 174.

¹⁵ Ibid. str. 26, v. prijevod str. 174.

Aristotel u *Metafizici* govori o nužnoj povezanosti, korelativnosti aktivne i pasivne mogućnosti zato jer govori o onoj moći koja je povezana s kretanjem (in speciali, non de potentia universalis), a o moći koja je povezana s kretanjem govori zato da bi po suprotnosti kasnije objasnio i onu moć koja ne pokreće nego dodjeljuje bitak, tvori. (*Scopus intentus in scientia prima est potentia sine motu.*) Iako Aristotel ovu distinkciju nije razvio, ipak ju je nagovijestio u *Metafizici*. *Quamvis ergo in metaphysica incohata non haberetur efficiens absque motu, non propterea negandum esset, cum habeatur in primo lib. de Caelo. At quomodo potest dici Aristotelem non tradidisse tale agens in metaphysicis libris cum in tribus novissime citatis habeatur factio ex nihilo?*¹⁶

Zatim Frkić raspravlja o stvari stvorenoj iz ničega. Svako zavisno biće ili je složeno ili je jednostavno. Jednostavno su biće druge inteligencije, materija i forma i na njih se odnosi — fieri, incipere — postati, započeti. Za njih važi tvorba iz ničega (*factio ex nihilo*). Rađanje je način postanka složenih stvari i za njih Frkić kaže: *An autem et compositum ita fieri possit ut nihil sui prius fuerit, posterius totum sit, immediate in Aristotele asserere non ausim.*¹⁷

Da za Aristotela postoje dva eficientna uzroka (*cum motu, sine motu*) dokazuje Frkić i iz načina tvorenja (*ex modis efficiendi*). Aristotel je definirao eficientni tvorni uzrok kao princip promjene ili mira. To je točna i općenita definicija ali nije dovoljno precizna. Eficientni uzrok može biti pokrenut ili nepokretan. Stoga ovom definicijom nije ujedno određen nači tvorenja (*modus efficiendi*). Frkić razlikuje dva modusa. Jedan je modus u odnosu činioca, tvorca prema dovršeno učinjenom, npr. kao što otac tvori sina (*ut pater facit filium*); sasvim drugi je odnos mijenjaoća prema promijenjenom subjektu. Prvi je odnos principa prema onome što je na principu utemeljeno (*principii ad principiatum*) i to je istinski odnos uzroka i uzrokovanog, tvorca i stvorenog. Drugi je odnos principa prema drugom principu i nije u strogom smislu riječi odnos uzroka i uzrokovanog. Prvi modus, odnos činioca prema učinjenom (*respectus facientis ad factum*) univerzalan je u svakoj tvorbi (*factio*), prisutan i tada kada je tvorba povezana s mijenjanjem, a drugi je prisutan samo u mijenjanju. Ovim dvama modusima tvorenja odgovaraju dvije pasivne mogućnosti. U univerzalnom modusu tvorenja (*respectus facientis ad factum*) prisutna je pasivna mogućnost tvorivog učinka (*potentia passiva termini factibilis*), a modusu mijenjanja odgovara pasivna mogućnost promjenjivog subjekta (*potentia passiva subiecti transmutabilis*). Druga je ona koju skotisti zovu *potentia subiecti*, a Frkić ju ovako definira: »*Potentia rei transmutabilis est subiecti existentis secundum propriam entitatem, potentis tamen recipere formam, qua receptione subiectum non fit, sed fit tale.*«¹⁸ Prvu, a skotisti je zovu

¹⁶ Ibid. str. 17, v. prijevod str. 174.

¹⁷ Ibid. str. 28, v. prijevod str. 174.

¹⁸ Ibid. str. 29, v. prijevod str. 174.

objektivnom mogućnošću definira: »Potentia rei factibilis est termini non existentis secundum propriam entitatem, sed possibilis transferri a suo non esse ad esse.«¹⁹

Na taj je način riješio Frkić poteškoću oko mogućnosti tvorenja iz ničega koja proizlazi iz nužne upućenosti i koordiniranosti aktivne i pasivne mogućnosti. Budući da svaka aktivna mogućnost mora imati pripadnu pasivnu mogućnost, mora postojati takva pasivna mogućnost koja ne proturječi tvorenju iz ničega, a takva mogućnost je ona koju skotisti nazivaju objektivnom mogućnosti. Frkić zaključuje: Ostendimus namque ex Aristotele potentiam activam habere semper patiens vel proprie in ratione subiecti, et hoc minime, quoniam solum potentiae transmutativae id congruit, vel communius in ratione facti . . . sic factum est patiens respectu facientis et in factione ex nihilo tale passum adest.²⁰

Frkić smatra da je time Aristotelova definicija eficientnog uzroka kao principa o kojem zavisi kretanje opravdana i oslobođena prigovora, jer ona odgovara svakom eficientnom, tvornom uzroku, premda ne odgovara svim modusima tvorenja, efikiranja. Onaj eficientni uzrok koji može tvoriti iz ničega može i mijenjati nešto. Koji može dati bitak može dati i kretanje.²¹

Osnovni prigovori kršćanskih teologa Aristotelu jesu da Aristotel ne dopušta da Bog može išta stvarati bez drugih, prirodnih uzroka i kretanja, da nema beskonačnu moć (*vires immensas*) koja je nužna u stvaranju (*creatio*) iz ničega, te da ne djeluje slobodno »načinom slobodnog i kontingentnog djelovanja prema vani« (*modus operandi extrinsecus*

¹⁹ Ibid. str. 29, v. prijevod str.

²⁰ Ibid. str. 30, v. prijevod str.

²¹ Frkićevo nastojanje da određenje eficientnog uzroka izvede iz Aristotela u suvremenom istraživanju općenito se ne priznaje. Aristotel poznaje princip iz kojeg proizlazi kretanje i mirovanje (*principium unde motus et quies*) ali se ne može prihvatiti tvrđenje da poznaje princip iz kojega se drugim stvarima pridjeljuje bitak (*principium unde esse communicatum est aliis*). Etienne Gilson piše u »Avicenne et les origines de la notion de cause efficiente« (*Atti del XII Congresso Internazionale di Filosofia, Firenze 1960*). Cette doctrine (Aristotelova) laissait théologiens sans un nom pour désigner le type de cause dont l'efficace consiste à causer l'être même de ses effets. i dalje... Ou l'être lui-même est en question, nulle autre origine n'est conceivable qu'un commencement absolu, la notion de cause motrice ne suffit évidemment pas. On smatra da je Avicena prvi uvidio taj nedostatak i da je prvi definirao eficientni uzrok i time omogućio primjenu Aristotelovih principa u kršćanskoj filozofiji. (*Agens vero est causa, quae acquirit rei esse discretum a seipso; 21a - Shifa Tract. VI, cap 1.*). Aristotelov pak uzrok — *principium unde motus* — je prema židovsko-kršćanskoj slici svijeta samo redukcija eficientnog uzroka u prirodni uzrok, uzrok koji istražuju prirodne znanosti. Frkić razlikuje dobro ova dva uzroka i posve točno određuje važnost eficientnog uzroka za *factio ex nihilo*, međutim, suprotno ne samo averoističkim nego i suvremenim istraživanjima on misli, ako već ne može kod Aristotela naći izričitu i dosljednu definiciju eficientnog uzroka, da ipak može dokazati da je on u skladu s Aristotelovim principima (što također proturječi suvremenim istraživanjima), što više da je i nagoviješten. Da to dokaže, služi se on složenim aparatom, neke Aristotelove teze smatrajući samo popularnima, druge izdvajajući i uspoređujući, nastoji dokazati da je eficientni uzrok nužna konzekvencija Aristotelovih teza.

libere et contingenter), nego iz nužnosti svoje prirode (ex necessitate naturae). Frkić te stavove naprosto poriče. On smatra da sve ono što kršćanski teolozi odriču Aristotelu oni od njega samoga posjeduju, i čudi se da kršćani kod Aristotela poganina pobijaju kršćanske istine. Quamquam ego non videam, quomodo liceat Christiano philosopho impugnare Christianas veritates propositionibus proprio Marte excogitatis, quod quidem Piccolomineus frequentissime, Pererius nunc facit. Nos illas propositiones esse Christianorum Theologorum censemus, non autem veterum Peripateticorum.²²

Frkić tvrdi da stari peripatetičari koji su bili bliže Aristotelovoj misli nisu smatrali da je stvaranje (creatio) iz ničega Aristotelu suprotna teza; oni su tu moć pripisivali ne samo prvome biću koje je jedino ima, nego i nižim bićima koja su ograničena. Niti je, dakle, istina da Aristotel ne priznaje Bogu beskonačnu moć, niti je istina da je beskonačna moć neophodan uvjet za tvorenje iz ničega. Frkić uopće smatra da je kontroverzija oko slobode volje u Aristotela neutemeljena te da mu je nametnuta od kasnijih tumača i peripatetičara. Ponajprije ne treba raspravljati o slobodi jer je ta riječ kod Aristotela veoma rijetka. Međutim kod Aristotela se nalazi jedna druga distinkcija kojom se pokriva ovaj pojam. Svaki je djelatelj (agens) — po Aristotelu — ili racionalan, tj. onaj koji djeluje poput razuma i to izborom, ili je iracionalan, tj. onaj koji djeluje bez razuma i bez izbora, nužnošću svoje vlastite prirode. Osnovna je teza u tome da svaki racionalni djelatelj djeluje izborom, a to znači — kaže Frkić — slobodno.

Za Aristotela je, kaže Frkić, bog prvi eficientni uzrok i to racionalni, koji djeluje izborom, slobodno. Nadalje dokazuje Frkić da iracionalni prirodni uzroci, a to su materija i forma, nikako ne mogu biti uzroci tvorenja iz ničega upravo zato što su prirodni i iracionalni, a ne racionalni i slobodni. Materija ni u kom slučaju ne može biti eficientni uzrok u tvorenju iz ničega jer je ona trpni a ne djelatni princip. Sed materiae est pati et moveri, movere autem et facere alterius potentiae est ... ergo materia non potest esse ratio faciendi similem materiam.²³ Forma pak ne može biti eficientni uzrok u tvorenju iz ničega jer ona pretpostavlja materiju u nastajanju i ostavlja je za sobom u propadanju. Iz toga se pak ponovno može dokazati da materija nije vječna nego stvorena iz ničega, jer da je vječna, kako je po vremenu i postanku prije forme, bila bi ona eficientni uzrok, što je apsurdno. I zaključuje ... quare materia reductur in aliquod efficiens cuius esse sit per se prius origine quam materia: quale est ens immateriale, et simpliciter: Primum ens.²⁴ Materija i forma, dakle, učinjene su iz ničega i to beskonačnom slobodnom moći prvog eficientnog uzroka, a ostavlja se donekle otvoreno da li je Bog stvorio neposredno sve nematerijalne supstancije ili

²² Op. cit. str. 32, v. prijevod str. 174.

²³ Ibid. str. 34, v. prijevod str. 174.

²⁴ Ibid. str. 35, v. prijevod str. 174.

su pak stvorene jedna od druge, a prva od Boga. Samo kaže: ... vel omnes immediate sunt a prima, quod probabilius videtur.²⁵

Kada je prema Aristotelu obrazložio eficientni uzrok, tvorenje iz ničega i utvrdio nove stvari koje su iz ničega stvorene, Frkić daje shemu nastajanja (fieri). Prijedlog *iz* u tezi o tvorenju *iz* ničega može prvenstveno značiti samo vremensku sukcesiju (hoc post hoc); drugi puta *iz* znači opoziciju prethodnoga prema kasnijem. Sukcesivno *iz* nije relevantno za tvorenje niti iz nečega niti iz ničega, jer u svakom nastajanju postoji odnos između suprotnosti, a ne tek puka sukcesija. Dvije su pak mogućnosti da suprotno proizađe iz suprotnog: 1) kao iz međe, kraja ili 2) kao iz dijela. Stvari jednostavne »bijelo iz ne-bijeloga« (album ex non albo) i složene »čovjek iz ne-čovjeka« (homo ex non homine) nastaju na prvi način. Samo složena stvar nastaje djelomice i na drugi način, tj. iz materije koja je pretpostojeća i upostojeća iz forme koja nije pretpostojeća ali je upostojeća.

Za formu se ne može reći da je postojala prije složene stvari jer bi to bila platonistička a ne peripatetička teza. Nisi quispiam ad aures Aristotelis dicat, animam rationalem esse ante corpus.²⁶ Složena stvar dakle nastaje i na prvi i na drugi način; samo jednostavni principi, odnosno materija i forma nastaju iz svoje suprotnosti kao iz odvojene međe, udaljenog odnosa (ex termino abiecto) koji ne ustraje u rezultatu. Ovako prikazuje Frkić cijelu shemu po kojoj se zbiva nastajanje (fieri): 1) Iz predpostojećeg i upostojećeg nastaju materijalna bića u odnosu prema materiji (materia : materiatum), 2) Iz nepredpostojećeg, ali upostojećeg nastaju materijalna bića u odnosu prema formi, 3) Iz predpostojećeg ali neupostojećeg nastaju elementi zrak, voda, krv. Tu je predpostojao suprotni termin, međutim, propao je pa ne opstoji dalje u novonastalom biću, 4) Iz nepredpostojećeg i neupostojećeg nastaju forma i materija.

Na prva dva načina nastaju složene stvari iz materije i forme.

Trećim načinom skotisti smatraju da nastaje forma tjelesnosti. O tome Frkić kaže: Posset forte dici forma corporea sic fieri ex materia, quae praexistit formae, nec inexistit illi ... i dalje: Verum hoc mihi non probatur, cum forma non fiat ex materia, nec ut ex parte nec ut ex termino.²⁷

²⁵ Ibid. str. 35, v. prijevod str. 174.

²⁶ Ibid. str. 35, v. prijevod str. 174.

²⁷ Ibid. str. 36, v. prijevod str. 174. Forma tjelesnosti jedna je od osnovnih razlika između skotista i tomista. Skotisti smatraju da duša nije jedina forma čovjekova jer bi time duša, dajući raznolikost i jedinstvo tijelu bila i sama materijalna, nego da osim duše koja je supstancija i počelo života postoji još i forma tjelesnosti, oslanjajući se također i na indukciju da tijelo poslije smrti, tj. odvajanja duše, ne gubi svoj oblik. Frkić međutim, u ovoj tezi odstupa od skotista na čijoj katedri predaje filozofiju i teologiju (in via Scoti) te je i to među ostalim moglo potaći Miloševićev sud: »kakav je Frkić prema Skotu? Više štovatelj, i ako hoćemo, učenik nego sljedbenik«; premda svoju tezu nije argumentirao filozofskim distinkcijama. Milošević je ustanovio da je Frkić pisao kako o Skotu tako i o Bonaventuri, koji je drugi (ili prvi) učitelj franjevačkog

Četvrtim načinom nastaje forma i materija iz ničega.

Da bi se pak potpuno razumjelo tvorbu iz ničega potrebno je nakon razjašnjenja eficientnog uzroka, modusa tvorenja, eficanja i rezultata (efekta, učinka) odrediti također značenje onog *ništa* (nihil). *Ništa* je univerzalno negativni znak (signum universale negativum), ono nije samostalno i neizvedeno nego ga Frkić izvodi iz nijekanja, negiranja te pritom razlikuje tri mogućnosti. Nijekati možemo 1) sveukupnu zbilju u odnosu na uzrokovano i neuzrokovano (entitas universalis ad causatum et incausatum), 2) sveukupnu uzrokovanu zbilju (entitas universalis causata) i 3) svu zbilju, bilo totalnu, bilo parcijalnu, onoga bića koje nastaje iz ničega. Prvo je ništa — nihil nemoguće; apsurdno je nijekati uopće svaku aktualnu zbilju. Efekt (stvorenje) jest zbilja i proturječno bi mu bilo odreći eficientni, tvorni uzrok. Praeterquam quod effectus fieret sine efficiente, quod est absurdum.²⁸

Ni drugo *ništa* ne odnosi se na tvorenje iz ničega, jer ono nijeće već uzrokovano biće. Međutim u tvorbi iz ničega ne nijeće se uzrokovano biće.

Treće je *ništa* ono koje se nalazi u tvorbi iz ničega, naime ono koje nijeće predpostojecu potpunu ili djelomičnu zbilju upravo onog bića koje postaje iz ničega. Negatur ergo per signum universale Nihil omnis entitas totalis, vel partialis ipsius particularis causati: ita ut nec ipsum causatum, nec aliquid inexistens illi, ut pars praefuerit, sed posterius totum fit beneficium agentis.²⁹

S tim u vezi treba razlikovati način na koji nastaje složena stvar od načina na koji nastaje jednostavna stvar. Složena stvar nastaje iz nečega, tj. iz predpostojecjeg bića kao iz dijela, ali nastaje iz ne-bića kao odnosišta. No na taj način ne nijeće se cjelokupno biće u ishodištu (terminus a quo) jer je ishodište samo jedan dio. Dakle, zaključuje Frkić, složena stvar nastaje dijelom iz nečega (ex aliquo) i dijelom iz nijekanja nečeg predpostojecjeg, iz ničega (ex nihilo). Naprotiv jednostavna stvar nastaje naprosto iz ničega. . . . igitur in termino a quo oportet intelligere negationem totius et omnis partis, cum aliquid fit ex nihilo, cum autem fit ex aliquo, negationem totius et unius partis.³⁰ Razliku između stva-

reda; navodi također Frkićeve izjave: »Scotista non sum. . . proque S. Bonaventura, etiam contra Scotum, publice in comitiis generalibus Min. Conv. anno 1627. Romae conclusiones utcunq; defendi«. (Nisam skotist. . . na generalnoj skupštini franjevac konventualaca u Rimu 1627. g. javno sam branio zaključke, koliko je bilo moguće — čak protiv Skota — a u korist sv. Bonaventure.) Milošević ipak primjećuje kako činjenica da je branio Bonaventuru protiv Skota ne znači toliko mnogo, jer su to tada bile uobičajene znanstvene prepirke i skolasitičke vježbe, te upotpunjuje ovu Frkićevu izjavu jednom drugom: »Defendi ego ipsum Scotum in publica cathedra Patavina«. (Branio sam samog Skota na javnoj padovanskoj katedri.) Njegov je međutim zaključak: »... ali iz njegovih djela proistjeće samo to, da se odlučno nije držao ni Skota ni sv. Bonaventure.« U preciziranje navoda »iz njegovih djela«, Milošević se nije upustio (Život i djela Fra Mate Ferkića iz Krka, Rad JAZU 1906. str. 16.)

²⁸ Ibid. str. 36, v. prijevod str. 174.

²⁹ Ibid. str. 37, v. prijevod str. 175.

³⁰ Ibid. str. 37, v. prijevod str. 175.

ranja (creatio) kao negacije izvan subjekta i izvan roda i rađanja kao negacije u subjektu ne smatra Frkić relevantnom za tvorbu iz ničega (factio ex nihilo). Naime i tada kad forma nastaje iz negacije u subjektu, ona nastaje iz ničega čime bi postojala prije sebe i što bi u njoj nastavilo biti, te da li nastaje u subjektu ili izvan subjekta ništa ne mijenja na stvari i nije za tvorenje relevantno. Da li će se ovaj način uzrokovanja zvati stvaranje ili tvorba — creatio ili factio — to Frkića ne zanima i on se ne želi sporiti oko riječi.³¹ U tvorenju iz ničega ne dolazi u obzir odnos subjekta prema agensu, djelatelju, pokretaču, nego isključivo odnos ishodišta i svršišta (terminus a quo, terminus ad quem). Oni koji su htjeli pobiti tvorenje iz ničega preokrenuli su problem odnosa ishodišta i svršišta u problem nezavisnosti agensa o materiji. To je veliki problem i teškoća u koju se Frkić ne želi upustiti. Po Aristotelu dokazati nezavisnost agensa, pokretača o materiji teško je i prelazi okvir postavljenog problema. Kod prirodnih tvornih uzroka ta se nezavisnost i ne može dokazati. Međutim, razlog da je stvorena stvar stvorena u subjektu ili izvan njega ne leži u tome je li stvar stvorena iz ničega ili nečega nego u tome je li stvorena stvar prikladna ili neprikladna da pripada subjektu. Tako taj odnos ne može biti argument niti za, niti protiv tvorenja iz ničega.

Nakon sistematskog izlaganja i dokazivanja teze, prilazi Frkić pobijanju argumenata koji su sa raznih stajališta dokazivali upravo suprotnu tezu, tj. da Aristotel nije poznavao i priznavao tvorenje iz ničega. Suprotnu tezu zastupali su s različitim osnovnih principa i s različitim interesima, a čini se i sa više prava, jednako tomisti i skotisti, skolastička filozofija kao i averoisti. Ovaj dio obiluje ponavljanjima i ponajviše se temelji na prethodnim dokazima. Frkić najviše citira argumente Piccolominija i Pereriusa, a spominje i Jurja Dubrovčanina (Georgiusa Raguseusa).

Najveća poteškoća proizlazi iz Aristotelove tvrdnje o vječnosti materije i vječnosti kretanja. Frkić će to pokušati riješiti na dva načina. S jedne strane kad Aristotel govori o tome da materija ne može nastati, tvrdi Frkić, da on ne govori o nastanku materije iz ničega i o tvorbi iz ničega nego da govori o tome da materija ne može nastati na onaj način na koji nastaje složena stvar (compositum, materiatum). Kad Aristotel kaže da je materija nestvorena, to znači da je ona nestvorena na način složenih stvari, a kad kaže da je vječna on time kaže samo to da ona ne može propasti na način složenih stvari, tj. razlaganjem. Imo verba textus proposita in conclusionem sunt, quod materia est ingenerabilis et incorruptibilis.³² U tom smislu mora se shvatiti vječnost (aeternitas) materije, jer bi u protivnom nastala ista poteškoća s formama. Cum Aristoteles tam multis locis negat, quod forma fiat vel intereat,

³¹ Ovo zanemarivanje filološkog aspekta zamjerio mu je Milošević: »Svoju raspru znanstveno je obilno obrazložio, i to u filozofskom i teološkom smislu, dočim dio filološki ostavio je netaknut: Radi toga se cijela Kvestija sastojala u pukim riječima.« (Rad JAZU 164, 1906, str. 20).

³² Op. cit. str. 43, v. prijevod str. 175.

consequens est ut omnis forma sit aeterna, quod est ridiculum.³³ Potrebno je dakle imati na umu distinkciju: nastajanje uopće (fieri in commune) što se odnosi na složene i nesložene stvari i osobito nastajanje (fieri speciale), što pripada samo složenim stvarima. Kako se ni na taj način ne mogu riješiti baš sve poteškoće, upotrebljava Frkić argument kojim su se služili već i helenistički komentatori i interpreti Aristotela (npr. u tumačenju Aristotelovih dijaloga). Ovo kontradiktorno, što proturječi mojoj tezi govorio je Aristotel popularno, bez želje za znanstvenom strogošću, prema uvjerenju slušalaca i sl.

Drugi prigovor (Pererius) odnosi se na eficientni uzrok. Bog tvoreći iz ničega djeluje ili slobodno i kontingentno ili iz nužnosti svoje prirode. Ako Bog djeluje slobodno (a to u ovom argumentu znači proizvoljno) onda je nemoguće odrediti principe, uzroke, veličinu, dohvat, savršenost stvorenih stvari. Sve to zavisi o slobodnoj volji Boga koji ih je mogao stvoriti ili ovakvima ili savršenijima da je htio. Ako pak djeluje iz nužnosti svoje prirode, a ta ima beskonačnu snagu i moć, neprestano bi i u beskonačnost proizvodio nove i nove vrste i oblike. Ovaj argument Frkić smatra promašenim; niti se on može naći kod Aristotela, niti je u Aristotelovu duhu. Prvi je razum ujedno prvi eficientni uzrok što znači racionalni agens koji djeluje izborom (per electionem), slobodno. Racionalni agens može izabrati da čini dobro i loše, a Bog je takav racionalni agens koji izabire uvijek ono što je dobro. Međutim, to dobro ne odnosi se na sam eficientni uzrok koji je sebi najdobrovoljniji, nego se odnosi na učinjenu stvar, na efekt. ... Semper secundum rectam rationem faciet, quod melius est, non sibi, sed effectis.³⁴

Pod pretpostavkom pak da Bog nije racionalni nego iracionalni agens, koji djeluje iz nužnosti svoje prirode, modus u stvarima u prirodi trebat će odrediti ne u odnosu prema tvorcu koji posjeduje beskonačnu moć nego u odnosu prema onome što je moguće da bude učinjeno (ex parte factibilium). Quo circa faciens irrationale infinitae virtutis tot ac talia faciet, quot et qualia sunt factibilia quatenus factibilia.³⁵ Otpada dakle prigovor o beskonačnosti vrsta. Beskonačne pojedinačne stvari samo su potencijalno moguće, aktualno nikako. ... igitur fient actu finita in infinitum.³⁶ Osobito zato što su pored prvog eficientnog uzroka djelatni i drugi prirodni uzroci (causae secundae), učinci, učinjene pojedinačne stvari, slijede slabiji uzrok i stoga će pojedinačne stvari biti konačne a ne beskonačne. Frkić dopušta da svakodnevno budu proizvedene nove forme, ali nove brojem, a ne nove vrste. Pogreška je ovog argumenta u tome što hoće dokazati beskonačnost formi i pojedinačnih stvari na osnovi modusa tvorenja, što je pogrešno, a dokaz može biti izveden samo iz razloga stvorene, učinjene stvari.

³³ Ibid. str. 44, v. prijevod str. 175.

³⁴ Ibid. str. 47, v. prijevod str. 175.

³⁵ Ibid. str. 47, v. prijevod str. 175.

³⁶ Ibid. str. 47, v. prijevod str. 175.

Jedan od argumenata protiv tvorenja iz ničega jest i taj da tvorenje iz ničega razara uvjete svake tvorbe te time sebe i dokida. Stvorena stvar pretpostavlja uvijek materiju iz koje je stvorena. Na ovo odgovara Frkić razlikujući (u duhu Aristotelovu!) tri pasivne mogućnosti: jednu u subjektu, drugu u odnosištu propadanja (terminus corruptus), treću u odnosištu proizvodnje, završištu (terminus productus). U tvorbi iz ničega dolazi ova treća mogućnost; u usavršavajućem mijenjanju i općenito u mijenjanju prisutne su prva i treća mogućnost, u mijenjanju koje je propadanje prisutne su sve tri mogućnosti. Pasivna mogućnost učinjene stvari tj. objektivna mogućnost nema nikakva odnosa prema materijalnom uzroku, jer prema Aristotelu, svi uzroci, i potencijalni i aktualni imaju svoju korespondirajuću mogućnost. Materijalnom uzroku (i potencijalnom i aktualnom) odgovara materijalno moguće, formalnom uzroku i potencijalnom i aktualnom odgovara formalno moguće, eficientnom uzroku (potencijalnom i aktualnom) odgovara ono moguće koje je izvedivo (possibile effectibile), svršnom uzroku (aktualnom i potencijalnom) svršno moguće. Causatum igitur effectricis habet suam possibilitatem a causa effectiva in potentia suamque actualitatem a causa efficiente, hoc est in actu, neutrum autem horum habet a materia quia non potest idem relativum referri ad duo correlativa, . . . sed cuilibet relativo suum correlativum rite est assignandum.³⁷ Nedozvoljeno je identificiranje različitih mogućnosti i njima korespondirajućih uzroka, međutim to ne znači da jedno te isto uzrokovano biće ne može biti uzrokovano s dva pa i više, čak i sva četiri uzroka. Sva četiri uzroka uzrokuju složeno biće (compositum), samo dva — finalni i eficientni — jednostavno biće koje stoga ima samo dvije mogućnosti, objektivnu i svršnu (potentia obiectiva i potentia finalis). To se, međutim, odnosi samo na njihov bitak (quantum ad esse), a ništa ne priječi da jednostavne stvari imaju i druge mogućnosti u odnosu na njihov bitak pod drugim ili u drugome, djelovanje, trpljenje itd. (quantum ad subesse vel inesse, agere vel pati, consequenter ad esse receptum). Materija može primiti formu, biti materijalni uzrok novoformljenom, ali se to ne smije tumačiti u tom smislu da bi materija bila uzrok forme, jer uzrok forme može biti samo i jedino eficientni i finalni uzrok. Frkić smatra da je ovime u potpunosti dokazao i od prigovora riješio objektivnu mogućnost (potentia obiectiva, possibile factibile), također da je dokazao njenu nezavisnost o materijalnom uzroku . . . atque haec possibilitas, qua possunt ab efficiente deduci a non esse ad esse, vocatur potentia obiectiva, quam negare non possumus, nec eam negat Philosophus . . .³⁸

Sumnje koje je u vezi s objektivnom mogućnošću iznio Piccolomini proizlaze iz nepoznavanja njene biti. Piccolomini je naime pobrkao objektivnu mogućnost s logičkom. *Biće* i *Ništa* imaju različita značenja (prema Duns Scotu). Ponajprije *ništa* znači ono što u sebi sadrži

³⁷ Ibid. str. 49, v. prijevod str. 175.

³⁸ Ibid. str. 52, v. prijevod str. 175.

proturječe, a biće ono što ne sadrži. U tom smislu *ništa* je zaista *ništa* i ne može imati bitak niti u razumu niti izvan njega — ono je logički proturječno — nemoguće. Njemu je suprotstavljeno ono što je logički moguće i s tim logički mogućim pomiješao je Piccolomini objektivnu mogućnost. Drugo je *ništa* ono koje ne može imati bitak izvan razuma, ali može imati bitak u razumu i htijenju (*esse intelligibile et desiderabile*). Biće koje je suprotstavljeno ovom *ništa* jest biće koje može imati realan bitak izvan razuma (*esse essentiae et existentiae extra mentem*). Ovo biće dijeli se na potencijalno i aktualno, te na nužno i kontingentno. Samo je Prvo biće nužno i bitno ne može biti u objektivnoj mogućnosti, sva ostala bića kontingentna su i u objektivnoj mogućnosti. Dva su uvjeta da jedno biće bude u objektivnoj mogućnosti. Prvo da ne bude nemoguće, dakle, logički ništa, i drugo da ne bude nužno. *Factibile in potentia obiectiva est cui nec repugnat esse nec necessario competit esse ex se et per consequens quod potest esse e alio efficiente, sive sit ex nihilo sui actu sive sit actu secundum aliquid sui.*³⁹

Posljednji prigovor koji Frkić donosi sastoji se u konstataciji da teza o tvorenju iz ničega onemogućava i uništava prirodnu znanost. *Eversa propositione illa Ex nihilo nihil fit, eversa ait fore naturalium scientiam.*⁴⁰ Ovaj prigovor donosi Frkić na kraju i kratko ga rješava. Tvorenje iz ničega znanosti se uopće ne tiče. Znanost treba proučavati kako sastavljeno biće proizlazi iz materije i forme. Tvorenje iz ničega predmet je metafizike a ne fizike. Prirodna znanost pretpostavlja svoje principe i nema pravo da o njima prosuđuje. Principi svih znanosti predmet su istraživanja za prvog filozofa — metafizički problem.

Ovime bi uglavnom bili izloženi problemi Prvog peripatetičkog istraživanja u kojemu je izložena najpoznatija Frkićeva teza. Sama je intencija, čini se, u tome da se Aristotel oslobodi averoističkih i alexandrističkih interpretacija, te da se opet učini solidnim temeljem za kršćansku filozofiju i teologiju. Pritom se Frkić služi rezultatima renesanse, tj. originalnim grčkim tekstovima koji su tek tada postali poznati i pristupačni kao i razrađenom skolastičkom metodom argumentiranja i dokazivanja. Iako je u to doba padovanski aristotelizam već bio u dekadenciji, Frkić je upoznao najbolja njegova otkrića, s kojima u duhu svoga vremena oštro polemizira. Stoga njegovo djelo nije bez sjaja. Općenito se može reći da je Frkić pretjerano racionalistički interpretirao Aristotela te da ga je tumačio iz konteksta židovsko-kršćanske ideje o stvaranju, a ne iz grčkog pojma kozmosa. Iz istog razloga mimoišao je bit averoističkog tumačenja koje je išlo za osamostaljenjem prirodnih znanosti.

Upravo s tezama iznesenim u ovom Prvom peripatetičkom istraživanju doživio je Frkić najveću slavu, ako je to dopušteno prosuditi po oštrini i mnoštvu napadaja i kritika. Osobito su protiv Frkića pisali

³⁹ Ibid. str. 54, v. prijevod str. 175.

⁴⁰ Ibid. str. 55, v. prijevod str. 175.

franjevci Belutti i Mastrius te liječnik i filozof Liceti. Frkić je napisao kao odgovor knjigu: *Defensio Vestigationum Peripateticarum ab offensionibus Belutti et Mastrii*, u kojoj je još jasnije izložio teološke konzekvencije svoje teorije. Knjiga je 12. svibnja 1655. došla na Indeks zabranjenih knjiga s klauzulom »dok se ne ispravi« (*donec corrigatur*).

ZUSAMMENFASSUNG

Der kroatische Philosoph und Theologe Matija Frkić O. F. M. (Matheus Ferchius, 1583—1669) aus Krk war ein bedeutender Denker seiner Zeit und berühmter Philosophie- und Theologieprofessor an der Universität Padua. Er soll deswegen in den Koordinaten seiner Zeit und seines Berufs interpretiert und bewertet werden. Von seinem grossen schriftstellerischen Opus sind zwei Werke, die über die Prinzipien der aristotelischen Philosophie handeln (»Peripatetische Untersuchungen« — *Vestigations peripateticae* und »Verteidigung der peripatetischen Untersuchungen« — *Defensio vestigationum peripateticarum*) für den Philosophen die interessantesten. Im ersten Werk legt er seine Lehre aus und begründet sie, im zweiten bringt er die Verteidigung des ersten, der »Peripatetischen Untersuchungen«, gegen die Angriffe und Objectionen seiner Ordensbrüder, der Franziskaner Belutti und Mastrius. »Die Verteidigung« wurde wegen ihrer theologisch gefährlichen Konsequenzen auf den *Index librorum prohibitorum* mit der Klausel gestellt: bis es korrigiert wird — »donec corrigatur«.

Die Grundthese, durch die Frkić berühmt wurde, mit der er aber auch die leidenschaftlichsten Angriffe heraufbeschwört hatte, fusst auf einer zwar originellen, jedoch ziemlich willkürlichen Interpretation des aristotelischen Satzes: aus Nichts entsteht Nichts — *ex nihilo nihil fit* —, bzw. auf der Interpretation der effizienten Ursache — *causa efficiens* — bei Aristoteles. Seine These gründet Frkić auf einer Auslegung der aristotelischen Texte (u, zw. originellen, griechischen), indem er beweist, dass der Satz »aus Nichts entsteht Nichts« nicht von Aristoteles stammt und kein peripatetischer Satz sein kann, weil er den Philosophen angehört, die von Aristoteles »Physiker« genannt und als solche kritisiert wurden. Von Aristoteles wird der Satz nur als ein innerweltliches Gesetz des Entstehens und des Verfallens, des Gebärens und des Sterbens, nicht aber als ein metaphysischer Grundsatz gebilligt. Das Entstehen aus Nichts und die Möglichkeit (nach Aristoteles), dass Etwas aus Nichts gemacht wird will Frkić einerseits mit der aristotelischen Distinktion des potentiellen und des aktuellen Seienden beweisen; andererseits will er zeigen, dass die Bewegungsursache — *causa unde motus* — für Aristoteles nur eine zweite, innerweltliche Ursache ist, die die Möglichkeit einer metaphysischen Ursache keineswegs dahinstellt. Noch mehr will er gezeigt haben: die metaphysische Ursache, die das Seiende aus Nichts schafft, ihm das

Sein aus Nichts erteilt (*causa unde esse est communicatum aliis*) wird in den aristotelischen Texten, die zu Frkić — und zu uns — gekommen sind, zwar nicht wörtlich erwähnt und keineswegs ausgelegt, doch meint Frkić, manche Andeutungen für sie in aristotelischen Texten gefunden zu haben.

Aufgrund neuester Aristotelesforschung kann diese These von Frkić nicht aufrecht erhalten werden. Die averroistische These, gegen die Frkić so erbittert kämpft, scheint Aristoteles gerechter zu sein, die minuziösen Distinktionen jedoch, um die sich Frkić bemüht hat, sind immerhin ein sehr interessanter Versuch, die peripatetische Philosophie nach der Aristoteleskritik der Renaissance und nach der alexandristisch-averroistischen Auslegung Aristoteles von neuem als die beste philosophische Grundlegung des christlichen Weltbildes zu rehabilitieren.

PRIJEVODI LATINSKIH CITATA IZ OVE RASPRAVE

4. Zaista u ovom djelcu nastojim pokazati da je strana Aristotelu prvaku peripatetičara.

5. Sigurno u rađanju složenih stvari ova je tvrdnja istinita.

6. Složene stvari rađaju se iz materije koja otprije postoji i forme koja tek tada započinje.

7. Tada dokazujem: onu premisu iz koje Aristotel namjerava pokazati da slijede najčešće i najteže besmislice Aristotel nije potvrdio nego zanijekao.

8. ... akcidentalno nastajanje na koji način nešto nastaje iz odvojenog ishodišta koje se ne nalazi u učinjenom (učinku), a to je divno otkriće Aristotelovo, što izgleda nemoguće, ali nije.

9. Povezujem rečeno: Dopuštam da nešto nastaje akcidentalno iz ničega ili djelomično ili u cjelini. Jer se samo ništa ne nalazi u učinjenom (učinku). Niječem da nešto po sebi postaje iz ničega jer se samo ništa ne nalazi u učinjenom (učinku).

10. Uistinu činiti nešto iz ničega tako da se to ništa ne nalazi u njemu ne uključuje nikakvu proturječnost zbog koje bi učinjeno bilo (moglo biti) neučinjeno. Stoga se Bog toga ne lišava.

11. Pojam uzrokovanog jest da je isprva po sebi, a ako je naprosto neuzrokovano naprosto je prvo; pojam uzrokovanog jest da u onoj prvoj slici prirode u kojoj postoji uzrok nema uzrokovanog, inače bi samo uzrokovano bilo uzrok, a ne uzrokovano. Stoga svakom, ma kojom vrstom uzroka uzrokovanom po prirodi stvari prije pripada nabitak a poslije bitak.

12. Ali uzrokovanom o sebi odgovara nebitak, a po uzroku mu odgovara bitak.

13. No materija nije prvi eficientni uzrok, stoga joj ne proturječi da bude učinjena (stvarena) kao što to proturječi prvom eficientnom uzroku.

14. Samo jedno biće je neučinjeno (nestvoreno) a sva druga bića su učinjena (stvorena).

15. Ne govoriti ništa do ono što je rečeno znači lišiti nas istine i prosuđivanja.

16. Premda dakle u započetoj metafizici ne postoji eficientni uzrok bez kretanja, ipak ga ne smijemo stoga poricati budući da postoji u prvoj knjizi o nebu. A kako se može govoriti da Aristotel nije govorio o takvom djelatelju u knjigama o metafizici, kada u trima netom citiranima postoji tvorba iz ničega?

17. Da li pak može i složeno tako nastati da ništa od njega prije nije bilo a kasnije da cijelo jest, to se neposredno po Aristotelu ne bih usudio tvrditi.

18. Mogućnost promjenljive stvari jest mogućnost subjekta koji opstoji po vlastitoj biti a koji može ipak primiti formu, kojim primitkom subjekt ne postaje, nego postaje takav.

19. Mogućnost učinive (stvorive) stvari jest mogućnost ishodišta koje ne opstoji po vlastitoj biti nego može biti prevedeno iz svog nebitka u bitak.

20. Pokazali smo naime po Aristotelu da je aktivna moć uvijek povezana s trpnim (s trpnom mogućnošću), ili izričito u okviru subjekta, a to ponajmanje, jer to pripada jedino moći mijenjanja; ili općenitije u okviru učinjenog (stvorenog) ... tako je učinjeno (stvoreno) trpno (pasivna mogućnost) u odnosu na činioca (tvorca), pa i u tvorbi iz ničega prisutno je ovakvo trpno (ovakva pasivna mogućnost).

21a. Činilac je uzrok koji stvari pribavlja bitak različit od sama sebe.

22. Premda ja ne vidim kako je dopušteno kršćanskom filozofu pobijati kršćanske istine tezama u vlastitoj glavi izmišljenima, što doista Piccolomineus vrlo često čini, a sada Pererius. Ja smatram da su to teze kršćanskih teologa a nikako starih peripatetika.

23. Materiji pripada da trpi i da bude pokretana, dok pokretanje i tvorenje pripada drugoj moći ... dakle materija ne može biti razlog tvorbe slične materije.

24. ... stoga će se materija svesti na neki eficientni uzrok, čiji je bitak s obzirom na postanak o sebi prije nego materija; a takovo je nematerijalno biće i naprosto: Prvo biće.

25. ... ili su sve neposredno od prve (supstancije), što se čini vjerojatnijim.

26. Jedino ako bi tko Aristotelu prišapnuo da racionalna duša opstoji prije tijela.

27. Moglo bi se možda reći da forma tjelesnosti tako nastaje iz materije koja opstoji prije forme, a u njoj (više) ne opstoji ... Doista ja to ne tvrdim jer forma ne nastaje iz materije niti kao iz dijela, niti kao iz odnosišta.

28. Pored toga što bi učinjeno (stvoreno) bilo bez eficientnog (tvornog) uzroka, što je besmisleno.

29. Nijeće se dakle univerzalnim znakom Ništa svaka bit, bilo cjelokupna, bilo djelomična samog partikularnog uzrokovanog, tako da niti samo uzrokovano, niti nešto što u njemu opstoji, nije kao dio predpostojalo, nego kasnije cijelo nastaje dobročinstvom djelatelja.

30. ... dakle u ishodištu, kad nešto nastaje iz ničega, treba podrazumijevati negaciju cjelokupnosti i svakog dijela, a kada nastaje iz nečega negaciju cjelokupnosti i jednog dijela.

32. Dapače riječi teksta koje su izložene u zaključku jesu da se materija ne može roditi i da ne može propasti.

33. Budući da Aristotel na tako mnogo mjesta nijeće da forma nastaje ili propada slijedi da je svaka forma vječna, što je smiješno.

34. Uvijek će činiti po ispravnom razlogu ono što je bolje, ali ne za njega nego za učinjene (stvorene) stvari.

35. Stoga će iracionalni činitelj beskonačne snage činiti toliko i takvo, koliko i kakvo je ostvarivo kao ostvarivo.

36. ... dakle bit će aktualno konačna u beskonačnost.

37. Dakle uzrokovano tvornim uzrokom moguće je po tvornom uzroku koji je u mogućnosti, a zbiljsko je po tvornom uzroku na djelu; nijedno pak od toga nije po materiji, budući da se jedan te isti relat ne može odnositi na dva korelata, ... svakom pojedinom relatu mora se valjano pripisati njegov korelat.

38. ... a ova podobnost na temelju koje eficientni uzrok može izvesti (učinjeno, stvoreno) iz nebitka u bitak zove se objektivna mogućnost, koju ne možemo nijekati, niti ju Filozof nijeće ...

39. Učinivo (stvorivo) u objektivnoj mogućnosti jest ono čemu bitak niti proturječi niti mu po njemu samom nužno pripada, dosljedno što može biti (stvoreno) po drugom činitelju, bilo iz aktualnog ništavila sebe, bilo aktualno po nečem svome.

40. Ako bude dokinuta ona teza: iz ničega ništa ne nastaje, biti će — kaže — dokinuta prirodna znanost.